

**Tomasz Krzyżowski**

ORCID: 0000-0001-7193-5661

(Polska Akademia Umiejętności, Polska)

Likwidacja Papieskiego Kolegium Ormiańsko-Ruskiego we Lwowie w 1784 roku przez władze austriackie: geneza, przebieg, skutki¹

W artykule przedstawiono ostatnie lata funkcjonowania Kolegium Ormiańsko-Ruskiego we Lwowie przypadające na okres zaboru austriackiego. Decyzją cesarza Józefa II Habsburga 5 kwietnia 1784 r. uczelnia została zlikwidowana, a wykładowcy i studenci eksmitowani. Analiza materiału źródłowego przechowywanego w archiwach w Rzymie, Wiedniu i Lwowie umożliwiła zaprezentowanie kulisów negocjacji władz kościelnych (Nuncjatury Apostolskiej w Wiedniu i Kongregacji Rozkrzewiania Wiary) z kancelarią cesarską mające na celu uzyskanie rekompensaty za utracone mienie oraz wysiłki zmierzające do reaktywacji kolegium poza granicami cesarstwa austriackiego.

Słowa kluczowe: Papieskie Kolegium Ormiańsko-Ruskie, Ormianie, Rusini, teatyni, Kongregacja Rozkrzewiania Wiary

Powstanie i działalność lwowskiego kolegium prowadzonego przez Zakon Kleryków Regularnych (teatyni) uznać można za fenomen w dziedzinie nauczania i formacji kandydatów do kapłaństwa Kościoła katolickiego w Polsce w XVII i XVIII stuleciu. Świadczy to zarazem o twórczej kooperacji duchownych trzech obrządków: profesorów i wychowawców z rzymskokatolickiego zakonu teatynów oraz alumnów rytu ormiańskokatolickiego i grekokatolickiego, którzy w kolegium zdobywali wiedzę filozoficzno-teologiczną i praktyczne umiejętności potrzebne do pracy duszpasterskiej. Prowadzone dotychczas badania w zakresie funkcjonowania uczelni przyniosły wymierne rezultaty. W drugiej połowie lat 40. XX w. zagadnienie powstania uczelni w kontekście

¹ Kwerendę w Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary w Rzymie autor przeprowadził dzięki stypendium Fundacji Lanckorońskich.

wprowadzania w Polsce unii kościelnej podjął Grzegorz Petrowicz², dalsze losy omawianej instytucji opisał także w kolejnej swojej monografii dotyczącej historii Kościoła ormiańskiego w Polsce, poświęcając mu obszerny passus³. Nieco wcześniej monografię kolegium zaprezentował ukraiński uczyony Dmytro Blazejovskyj, opisując jego dzieje od powstania, aż do likwidacji przez władze austriackie⁴. Syntezę działalności omawianej instytucji opublikował także Giovanni Scarabelli⁵. Ponadto wymienić należy pomniejsze opracowania, których autorzy koncentrują się na różnych aspektach działalności placówki, w tym nauczaniu języków obcych⁶, teatrze⁷, architekturze kolegium⁸ oraz studentach⁹. Najmniej znanym zagadnieniem jest finalny okres istnienia kolegium przypadający na okres zaborów, zwłaszcza lata 1783–1784, kiedy to obserwujemy intensyfikację wydarzeń zmierzających do likwidacji uczelni przez cesarza Józefa II Habsburga¹⁰. Podczas kwerendy archiwalnej pozyskano szeroką bazę źródłową z Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary w Rzymie oraz z Archiwum Domu, Dworu i Państwa w Wiedniu, poszerzając zasób informacji podanych przez wspomnianych wyżej autorów, a także nieznaną dotychczas dokumentację zgromadzoną w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukra-

² G. Petrowicz, *L'Unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686)*, Roma 1950. Problematykę tę opisał również B. Mas, *I Teatini e l'unione degli Armeni di Leopoli con la Santa Sede*, „Regnum Dei. Collectanea Theatina a Clericus Regularibus edita”, Romae 1951, s. 154–163.

³ G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi (1686–1954)*, Roma 1988.

⁴ D. Blazejovskyj, *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665–1784)*, Roma 1975. Streszczenie książki z pewnymi poprawkami i uzupełnieniami: tenże, *I Teatini e i Pontifici Collegi Armeno e Ucraino di Leopoli (1665–1784)*, „Regnum Dei. Collectanea Theatina a Clericus Regularibus edita”, Romae 1979, s. 205–248.

⁵ G. Scarabelli, *I Teatini a Leopoli*, „Regnum Dei. Collectanea Theatina a Clericus Regularibus edita”, Romae 2003, s. 211–223.

⁶ E. Tryjarski, *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich*, cz. 2: *O nauce języków obcych w Kolegium teatyńskim we Lwowie*, „Rocznik Orientalistyczny” 1960, t. 23, s. 30–55.

⁷ M. Mieszek, *Kilka uwag o intermediach z lwowskiego kolegium księży teatynów*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 2007, nr 9, s. 53–61.

⁸ J. Kowalczyk, *Gmach kolegium Teatynów we Lwowie i jego twórcy – Salvi i Chiaveri* [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 5, red. A. Betlej, P. Krasny, Kraków 2003, s. 53–64.

⁹ E. Tryjarski, *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich*, cz. 3: *Katalogi alumnów Kolegium teatyńskiego we Lwowie*, „Rocznik Orientalistyczny” 1960, t. 24, s. 43–87.

¹⁰ Na aspekt ten zwrócił uwagę ks. Władysław Chotkowski i planował osobne opracowanie, które jednak nie doszło do skutku. M. Miławicki, *Źródła do dziejów Kościoła ormiańskokatolickiego w Galicji w zbiorach wiedeńskich*, „Lehahayer. Czasopismo Poświęcone Dziejom Ormian Polskich” 2019, t. 6, s. 127.

iny we Lwowie wytworzoną przez Gubernium Galicyjskie. To pozwoliło na poznanie kulisów likwidacji kolegium nie tylko z perspektywy Stolicy Apostolskiej i Nuncjatury Apostolskiej w Wiedniu, ale także od strony administracji austriackiej.

Tytułem wprowadzenia warto przypomnieć najistotniejsze fakty z historii kolegium. Jak wspomniano, jego powstanie wiąże się ściśle z unią zawartą przez arcybiskupa ormiańskiego Mikołaja Torosowicza ze Stolicą Apostolską w 1630 r. Kluczową kwestią w kolejnych dekadach okazało się wdrażanie unii, kształcenie duchowieństwa ormiańskiego oraz korekta ksiąg liturgicznych. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary powierzyła tę misję teatynom, którzy posiadali odpowiednie przygotowanie i doświadczenie w pracy misyjnej w Armenii, Gruzji, Turcji i innych krajach na Wschodzie¹¹. W 1664 r. do Lwowa przybyli o. Clemente Galano i o. Luigi Maria Pidou, którzy zorganizowali podwaliny pod kolegium oraz rozpoczęli nauczanie pierwszych uczniów obrządku ormiańskiego. Prace remontowe, jak również zakup potrzebnego wyposażenia wsparła hojnie Kongregacja Rozkrzewiania Wiary. Za oficjalną datę otwarcia Papieskiego Kolegium Ormiańskiego we Lwowie uznaje się rok 1665. W 1709 r. do alumnów ormiańskich dołączyli Rusini; odtąd, aż do końca istnienia placówki studia i formację klerycy obu obrządków odbywali wspólnie pod kierunkiem teatynów. Początkowo siedziba kolegium mieściła się w niewielkich pomieszczeniach sąsiadujących z katedrą ormiańską. Kilka lat później kolegium zostało przeniesione do budynków przy kościele ormiańskim pw. św. Krzyża. W 1734 r. wzniesiono nowy gmach niedaleko Wysokiego Zamku, który w 1740 r. spłonął. W kolejnych latach na tym samym miejscu wzniesiono nowy budynek, nie został on jednak ukończony. Z planowanego założenia czworobocznego powstało jedynie skrzydło południowe oraz część skrzydła zachodniego, czyli frontowego¹². W Papieskim Kolegium Ormiańsko-Ruskim uczono gramatyki języka łacińskiego i ormiańskiego, śpiewów, liturgii ormiańskiej, retoryki, logiki, filozofii oraz różnych dziedzin teologii. W kolegium studiowało około 140 Ormian i 200 Rusinów; wielu z nich zajęło później eksponowane stanowiska w strukturach kościelnych.

Sytuacja kolegium zmieniła się po pierwszym rozbiore Polski w 1772 r. Władze wiedeńskie nałożyły na kolegium podatek oraz zobowiązały do przekazywania paszy dla wojska. W 1774 r. zaferowały prefektowi o. Ignazio Rossettiemu przeniesienie kolegium do pojezuickiego gmachu w Jarosławiu, ale propozycja nie została przyjęta¹³. W 1775 r. cesarzowa Maria Teresa wydała dekret,

¹¹ Szerzej na ten temat zob.: A. Iwaszczonek, *La presenza Teatina tra gli Armeni*, „Regnum Dei. Collectanea Theatina a Clericus Regularibus edita”, Romae 2019, s. 11–30.

¹² J. Kowalczyk, dz. cyt., s. 56–57.

¹³ D. Blazejovskij, *Ukrainian and Armenian...*, s. 239.

który zobowiązywał Gubernium Galicyjskie do zatwierdzenia nieruchomości należących do kolegium. Rok później dokonano kolejnych ingerencji, tym razem w organizację studiów. Natomiast w 1779 r. Nuncjatura Apostolska w Wiedniu podejmowała interwencję, gdyż przygotowany we Lwowie projekt przebudowy infrastruktury zakładał budowę nowej drogi, która miała przebiegać przez dziedziniec kolegium. W połowie 1782 r. gubernator Galicji Joseph Brigido zażądał oświadczenia w sprawach majątkowych, w tym na temat dotacji zagranicznych na utrzymanie placówki. Wówczas nuncjusz apostolski w Wiedniu abp Giuseppe Garampi, przeczuwając kolejne utrudnienia w funkcjonowaniu kolegium, zaproponował Kongregacji Rozkrzewiania Wiary jego przeniesienie poza granice cesarstwa austriackiego. Stolica Apostolska nie zdecydowała się wówczas na podjęcie tak radykalnego kroku¹⁴. Jak się później okazało, podejmowane ze strony centralnych władz w Wiedniu i lokalnych urzędów lwowskich działania były jedynie preludium do ostatecznej likwidacji uczelni.

W 1783 r. w kolegium odbywało formację duchową i intelektualną 28 alumnów obrządku ormiańskiego i greckokatolickiego pochodzących z Galicji oraz z zagranicy, m.in. z Kijowa, Wołynia, Podola i Transylwanii. Funkcję przełożonych i profesorów sprawowało czterech teatynów: prefekt Ignazio Rossetti, wiceprefekt Giovanni Giacomo Bonaglia, Francesco Jonson de la Stock i Giuseppe Redi. Program studiów przewidywał zagadnienia z filozofii i teologii, prowadzono też zajęcia z literatury w języku polskim, aby kandydaci do stanu kapłańskiego zdobyli umiejętności przydatne do głoszenia kazań¹⁵.

Zanim zapadła oficjalna decyzja o likwidacji kolegium, do abp. Giuseppe Garampiego zwrócił się prefekt Rossetti, wyrażając zaniepokojenie informacjami, jakie władze wiedeńskie przekazały ordynariuszom poszczególnych diecezji. Biskupi zostali poinformowani, że do listopada 1783 r. wszystkie seminaria duchowne zostaną zamknięte. Prefekt wyraził sprzeciw wobec powyższych planów, podkreślając, że kolegium powstało z funduszy zewnętrznych, a jego likwidacja wskazywałaby na ducha uzurpacji i nienawiści wobec Stolicy Apostolskiej. Zasady kształcenia w Seminarium Generalnym w duchu lojalizmu względem władz świeckich Rossetti uznał za kontrowersyjne, w przeciwieństwie do zasad nauczania w kolegium, gdzie nacisk kładziono na ugruntowanie dogmatów wiary katolickiej oraz dobrych obyczajów¹⁶. Rossetti wystosował także pismo do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, w którym podkreślił, że

¹⁴ G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 192–193.

¹⁵ Archivio della Sacra Congregazione di Propaganda Fide (dalej: APF), Collegio Armeno e Ruteno di Leopoli (dalej: Colleg. Leop.), vol. 2, Kopia listu o. Ignazio Rossetiego do abp. Giuseppe Garampiego, Lwów 3 lipca 1783, k. 41.

¹⁶ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu o. Rossetiego do abp. G. Garampiego, Lwów 26 czerwca 1783, k. 45.

od początku istnienia kolegium podlegało Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, a teatyni sprawowali w nim funkcje administratorów i kustoszy z ramienia Stolicy Apostolskiej¹⁷.

Zaniepokojenie przełożonych i studentów wzbudziła groteskowa wizyta w kolegium 22 czerwca 1783 r. cesarza Józefa II Habsburga. Monarcha biegał z kapeluszem w ręce, zadając liczne pytania. Prefekt zrelacjonował bieżącą sytuację uczelni, przedstawił skład personalny, program studiów oraz sytuację finansową. Zdaniem Rossettiego celem wizytacji monarchy była ocena kondycji oraz przydatności gmachu kolegium. Jak wspomniano, prace budowlane nie zostały ukończone, dlatego obiekt wymagał znacznych nakładów finansowych. Prefekt celowo podkreślał jego mankamenty i zwrócił uwagę, że pomieszczenia gospodarcze, w tym kuchnia i browar, zostały zbudowane tymczasowo i grożą zawaleniem. Cesarz, rozejrzawszy się po kolegium, stwierdził, że warunki mieszkaniowe pozostawiają wiele do życzenia. Opowiadając o funduszach, o Rossetti poinformował, że oprócz dotacji nadzwyczajnych Stolica Apostolska wypłaca rokrocznie 860 skudów na działalność statutową; ponadto czerpano zyski z różnych kapitałów. Cesarz stwierdził, że środki są bardzo skromne. Prefekt odrzekł, że fundusze pozwalają na codzienne utrzymanie i podkreślił, że żyją dzięki Opatrzności oraz wsparciu Stolicy Apostolskiej, gdyż jako zakonnicy sami nie posiadają żadnych dóbr. Rossetti wspomina o jeszcze jednej kwestii. Mianowicie pomyśle ordynariusza greckokatolickiego we Lwowie, który zaproponował wystosowanie wraz z arcybiskupem ormiańskim wspólnego memoriału do rządu austriackiego z prośbą o zachowanie kolegium. Rossetti powątpiewał jednak w skuteczność i zasadność tego przedsięwzięcia¹⁸. Obecny podczas wizyty monarchy o. Bonaglia podaje, że wychodząc z kolegium, cesarz powiedział do ojców: „dobra robota”, nie wypowiedział się jednak na temat losów uczelni, potęgując niepewność i spekulacje przełożonych i studentów. Z nieoficjalnych informacji, jakie docierały do teatynów, wynikało, że sprawa jest przesądzona, uczelnia – podobnie jak inne seminaria duchowne – miała zostać zniesiona, a budynek przeznaczony na zaopatrzenie dla wojska. O. Bonaglia, pisząc do swoich konfratrów w Rzymie, stwierdził z rozczarowaniem: „Ognun si meraviglia, che l’Imperatore, fisso a non toccare Luoghi di Educazione, cosi abbia disposto”¹⁹.

¹⁷ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu o. Rossettiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej w Wiedniu, [czerwiec 1783], k. 46.

¹⁸ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu o. Rossettiego do abp. G. Garampiego, Lwów 3 lipca 1783, k. 41–42.

¹⁹ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu o. Giovanniego Giacomo Bonagli do teatynów w Rzymie, Lwów 6 lipca 1783, k. 39.

Kilka dni po wspomnianej wizycie w kolegium, 30 czerwca 1783 r.²⁰, cesarz podpisał dekret w sprawie likwidacji Papieskiego Kolegium Ormiańsko-Ruskiego i kasaty zakonu teatynów²¹. W myśl tego dokumentu studiujący w nim klerycy mieli kontynuować naukę w Seminarium Generalnym. Rezolucja z 29 lipca tegoż roku wyrażała wątpliwość, jak należy traktować teatynów, którzy dotychczas pracowali w kolegium: czy jak byłych zakonników czy jako nauczycieli zatrudnianych przez rzymską Kongregację Rozkrzewiania Wiary. Równocześnie planowano zachęcić ich do wyjazdu z Galicji, zapewniając pokrycie kosztów podróży²². W zaistniałej sytuacji prefekt Rossetti w liście do abp. Garampiego stwierdził, że dołoży wszelkich starań, aby przeciwstawić się egzekucji. Za punkt honoru uważał bowiem stanie na straży praw i godności Stolicy Apostolskiej wobec rażącego bezprawia i naruszania jej własności. Równocześnie podjął starania, aby – jak to tylko możliwe – odroczyć wykonanie dekretu, dając tym samym czas nuncjuszowi i Stolicy Apostolskiej na podjęcie ewentualnych negocjacji mających na celu zmianę decyzji cesarza²³. Nuncjusz zachęcił Rossettiego do zachowania stanowczości wobec wszelkich innowacji względem kolegium ze strony administracji austriackiej²⁴. Tymczasem kanclerz Austrii książę Wenzel Anton von Kaunitz, znany ze swojej nieprzejednanej postawy wobec Kościoła katolickiego i działań mających na celu jego osłabienie, wystosował notę, w której odniósł się do przedmiotowej sprawy. Stwierdził, że niektóre działania podjęte przez Gubernium Galicyjskie we Lwowie, a zwłaszcza wizyta w kolegium cesarza wzbudziły zaniepokojenie nuncjusza apostolskiego w Wiedniu, który nie omieszkał przypomnieć, że uczelnia podlega

²⁰ Władysław Chotkowski podaje, że dekret znoszący teatynów został podpisany 11 marca 1783 r. Zajęty majątek miał być rekompensatą za 25 000 florenów, które klaryski z Nowego Sącza przekazały Kongregacji Obrzędów w Rzymie na rzecz kanonizacji św. Kingi. Powyższych informacji nie udało się potwierdzić w analizowanym materiale źródłowym. W. Chotkowski, *Dzieje klasztorów i monasterów galicyjskich w czasach rozbiorowych*, cz. 1: *Zakony doszczętnie zniesione* [w:] tegoż, *Kasaty klasztorów w Galicji. Wybór prac*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Kraków 2019, s. 242.

²¹ Początkowo budynek kolegium miał zostać przekazany na rzecz Seminarium Generalnego obrządku greckokatolickiego, ale 30 czerwca 1783 r. cesarz zmienił decyzję i przekazał go na rzecz wojska. Seminarium Generalne miało być umieszczone w dawnym klasztorze dominikanek, z uwagi na lepsze warunki lokalowe. Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lvovi (dalej: CDIAUL), f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej w Wiedniu, Lwów 28 października 1783, k. 52.

²² CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do księcia Leopolda von Kolovrata, Lwów 26 sierpnia 1783, k. 17.

²³ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu o. Rossettiego do abp. G. Garampiego, Lwów 10 lipca 1783, k. 50.

²⁴ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu abp. G. Garampiego do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, Wiedeń 24 lipca 1783, k. 55.

Kongregacji Rozkrzewiania Wiary i jest przez nią finansowana oraz że kształci misjonarzy katolickich. Równocześnie nuncjusz Garampi zwrócił się do cesarza z prośbą o ochronę wspomnianej placówki przed niekorzystnymi rozporządzeniami władz lokalnych. Kaunitz jako wytrawny gracz – chcąc zapewne wyciszyć obawy lwowskiego Gubernium – zasugerował, że w przypadku kasaty kolegium lwowskiego Stolica Apostolska nie powinna interweniować, gdyż nie wyraziła sprzeciwu podczas likwidacji kolegium ilirysko-węgierskiego w Bolonii w 1781 r.²⁵

Równocześnie uruchomiona została machina biurokratyczna mająca na celu realizację decyzji powziętych w Wiedniu. Zjednoczona Kancelaria Nadworna zobowiązała Gubernium lwowskie do dostarczenia szczegółowych informacji na temat finansowania budowy i utrzymania kolegium. Przez kilka miesięcy urzędy na lokalnym szczeblu lwowskim oraz w Wiedniu próbowały ustalić, kto faktycznie ufundował uczelnię oraz jaki status mają pracujący w nim teatyni: czy należy traktować ich jak zakonników czy też nauczycieli zatrudnionych przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary. Zjednoczona Kancelaria Nadworna wstrzymała egzekucję, polecając zachowanie *statusu quo* do czasu wyjaśnienia sprawy²⁶. Gubernium twierdziło, że kwestia fundacji kolegium jest skomplikowana, gdyż jego budowę finansowała nie tylko Kongregacja Rozkrzewiania Wiary, ale także inni darczyńcy. Rokrocznie Kongregacja przekazywała na rzecz kolegium 860 skudów oraz w jej gestii leżało mianowanie wykładowców. Gubernium przynaglało do podjęcia ostatecznej decyzji w sprawie likwidacji placówki, gdyż zbliżał się termin otwarcia Seminarium Generalnego²⁷. Według tego, co ustalili urzędnicy, koszt wzniesienia kolegium wynosił 259 198 guldenów, z czego Stolica Apostolska miała przekazać na ten cel 77 400 guldenów. Pozostała część sumy pochodziła od biskupów i świeckich donatorów oraz z dochodów kolegium²⁸. Kolejne raporty przygotowywane przez urzędników Gubernium nie wносиły w zasadzie nowych ustaleń. Władze Gubernium lwowskiego, powołując się na dekret cesarski z 30 czerwca 1783 r., opowiadały się za szybką finalizacją kasaty i przynaglały Zjednoczoną Kancelarię Nadworną do wydania ostatecznego werdyktu²⁹.

²⁵ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Nota księcia Wenzela Antona von Kaunitza, Wiedeń 14 lipca 1783, k. 23.

²⁶ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Pismo Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej do Gubernium Galicyjskiego, Wiedeń 26 sierpnia 1783, k. 33.

²⁷ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Lwów 16 września 1783, k. 31.

²⁸ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Lwów 28 października 1783, k. 52.

²⁹ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Lwów 27 listopada 1783, k. 58–59.

Chociaż narracja Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej nie pozostawiała w zasadzie żadnych złudzeń, brak jednoznacznej odpowiedzi ze strony władz wiedeńskich powodował, że o. Rossetti wciąż widział nadzieję na możliwość dalszego funkcjonowania placówki. Prefekt, powołując się na wolę Stolicy Apostolskiej, chciał kontynuować działalność kolegium, obawiał się jednak, aby nie dać władzom wiedeńskim pretekstu do jego likwidacji. Z jednej strony nie chciał, aby prowadzenie wykładów zostało odebrane jako sprzeciwianie się woli monarchy; z drugiej sądził, że zaprzestanie zajęć przyspieszy tylko kasatę, gdyż placówka uznana zostanie za bezużyteczną. Jedynym rozwiązaniem na wyjście z impasu, jakie widział Rossetti, było przyjmowanie kleryków z zagranicy, głównie z Polski, zaapelował więc do biskupów o przysyłanie nowych kandydatów³⁰. W sprawie kontynuacji studiów przez alumnów zagranicznych zwrócił się do księcia Kaunitza abp. Garampi i prosił o wyjaśnienie szczegółów w tej sprawie³¹. Wydana pod koniec 1783 r. decyzja Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej była pomyślna. W przesłanym do nuncjatury wiedeńskiej memorandum zaznaczono, że dopóki kolegium będzie istniało, będą się mogli w nim kształcić alumni pod warunkiem, że będą to cudzoziemcy, którzy po skończonej edukacji wrócą do własnych diecezji, gdyż pracę duszpasterską na obszarze cesarstwa mogli podjąć jedynie absolwenci Seminarium Generalnego. Nuncjusz niezwłocznie poinformował o tym o. Rossettiego, zachęcając go do dalszej gorliwości, uzupełnienia liczby studentów, zapewnienia im odpowiedniej edukacji, jednocześnie uwrażliwiając go, aby władze państwowe nigdy nie otrzymały uzasadnionej skargi na działalność kolegium. Zjednoczona Kancelaria Nadworna unikała jednak odpowiedzi na najbardziej nurtujące pytanie: jakie będą dalsze perspektywy działalności kolegium z uwagi na ciężące widmo likwidacji³². Z takiego obrotu sprawy zadowolenie wyraziła także Kongregacja Rozkrzewiania Wiary³³. Było to wszakże rozwiązanie tymczasowe.

Na początku 1784 r. Zjednoczona Kancelaria Nadworna zaproponowała nowe zasady funkcjonowania Papieskiego Kolegium Ormiańsko-Ruskiego. Klerycy obrządku ormiańskiego i greckokatolickiego zarówno z kraju, jak i z zagranicy mogli kontynuować naukę w połączeniu z Seminarium Gene-

³⁰ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu o. Rossettiego do abp. G. Garampiego, Lwów 7 września 1783, k. 65–66.

³¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dalej: HHStA), Staatskanzlei (dalej: StK), Provinzen Galizien (dalej: PG) 3–3, Pismo abp. G. Garampiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Wiedeń 11 października 1783, k. 1.

³² APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu abp. G. Garampiego do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, Wiedeń 15 grudnia 1783, k. 73. D. Blazejovskij, *Ukranian and Armenian...*, s. 241.

³³ APF, Lettere della Sacra Congregazione di Propaganda Fide (dalej: Lettere), vol. 244, Kopia pisma Kongregacji Propagandy Wiary do abp. G. Garampiego, Rzym 10 stycznia 1784, k. 10–11.

ralnym, zachowując wszakże pewnego rodzaju odrębność. Autorzy propozycji podkreślali, że fuzja obu instytucji byłaby korzystna dla alumnów, którzy mieliby doskonałe warunki do ukończenia studiów teologicznych oraz pielęgnowania tradycji i liturgii własnych obrządków. Nowa koncepcja zakładała przeniesienie dotychczasowej siedziby kolegium do innego budynku poklasztornego z przyległym doń kościołem. Zjednoczona Kancelaria Nadworna, pertraktując z nuncjaturą wiedeńską, nie podała jednak szczegółowych danych na temat nieruchomości, którą miało przejąć kolegium³⁴. Takiego rozwiązania nie chciała uznać Kongregacja Rozkrzewiania Wiary, która sprzeciwiła się edukacji Ormian i Rusinów w Seminarium Generalnym, gdyż – jak twierdziła – wpłynęłoby to negatywnie na ich formację duchową i intelektualną. Kongregacja zwróciła ponadto uwagę na wadę prawną związaną z wymianą nieruchomości. Uważała bowiem, że koniecznie powinna zostać zawarta umowa o zamianie budynków, mająca doprecyzować, która ze stron winna przeprowadzić remont nowego obiektu i dostosować go do potrzeb kolegium³⁵. Zanim decyzja Kongregacji Rozkrzewiania Wiary dotarła do Wiednia, 8 marca 1784 r. Zjednoczona Kancelaria Nadworna poleciła Gubernium Galicyjskiemu wykonanie uchwały cesarza z 30 czerwca 1783 r., na mocy której Papieskie Kolegium Ormiańsko-Ruskie ma zostać zlikwidowane, a budynek przekazany wojskowemu biurowi gastronomicznemu. Klerycy mieli zostać przeniesieni do Seminarium Generalnego i rozpocząć studia z filozofii i teologii na Uniwersytecie Lwowskim³⁶. Można przypuszczać, że propozycja zamiany nieruchomości i wiążąca się z tym nadzieja na dalsze funkcjonowanie kolegium była elementem taktyki grania na zwłokę i była obliczona na uspienie czujności władz kościelnych.

W związku z powyższym Gubernium Galicyjskie zwróciło się do Urzędu Powiatowego we Lwowie z poleceniem wykonania dekretu cesarskiego. Ruchome wyposażenie kolegium miało zostać przewiezione do Seminarium Generalnego, przy czym Gubernium zwróciło szczególną uwagę na cenny księgozbiór, który należało włączyć do biblioteki seminaryjnej. Po usunięciu wyposażenia budynek kolegium należało przekazać dowództwu wojskowemu. Jak wspomniano, klerycy mieli zostać przeniesieni do Seminarium Generalnego, podobnie teatyni, których planowano tam tymczasowo zakwaterować, zapewniając im utrzymanie³⁷.

³⁴ HHStA, StK, PG, 3-3, Kopia pisma Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej do abp. G. Garampiego, Wiedeń 26 lutego 1784, k. 4. D. Blazejovskij, *Ukrainian and Armenian...*, s. 241.

³⁵ APF, Lettere, vol. 244, Kopia pisma Kongregacji Propagandy Wiary do abp. G. Garampiego, Rzym 20 marca 1784, k. 191–192.

³⁶ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Pismo Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej do Gubernium Galicyjskiego, Wiedeń, 8 marca 1784, k. 77.

³⁷ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Urzędu Powiatowego we Lwowie, Lwów 26 marca 1784, k. 71.

Równocześnie Gubernium poinformowało arcybiskupów lwowskich, rektorów Seminarium Galicyjskiego łacińskiego i unickiego oraz galicyjskie władze wojaskowe o mającej się odbyć konfiskacie³⁸.

Likwidacja kolegium została przeprowadzona 5 kwietnia 1784 r. przez pracownika Urzędu Celnego we Lwowie Mathiasa Ramuthę w obecności ks. Józefa Skobery – komisarza duchownego. Prefekt Rossetti i nuncjusz Garampi wyrazili zdziwienie z powodu likwidacji kolegium i konfiskaty jego wyposażenia. Nuncjusz w liście do księcia Kaunitza pisał, że fakt ten trudno logicznie wyjaśnić z uwagi na trwające negocjacje w sprawie zamiany budynków. Nuncjusz sugerował, że może niedostatecznie poinformowany urzędnik we Lwowie, nie znając kontekstu i okoliczności pertraktacji, dokonał kasaty, dlatego prosił o wyjaśnienie sytuacji. Nuncjusz stwierdził, że cesarz z pewnością nie dopuści do sytuacji, aby Kongregacja Rozkrzewiania Wiary doświadczyła niesprawiedliwości i bez uzasadnienia utraciła swoją własność wskutek decyzji administracyjnych bez procesu i wyroku sądowego³⁹. Odpowiedź Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej była wymijająca. Nuncjusza zapytano, czy Stolica Apostolska zamierza nadal zapewniać coroczną subwencję na rzecz utrzymania alumnów ormiańskich i ruskich. Ponadto zaznaczono, że w Seminarium Generalnym klerycy otrzymają solidne wykształcenie; mają też lepsze niż wcześniej warunki bytowo-socjalne. Wskazano, że jeśli Kongregacja Rozkrzewiania Wiary nie będzie usatysfakcjonowana takim rozwiązaniem, cesarz pozostawi swobodę sprzedaży budynku dawnego kolegium, z zastrzeżeniem, że od uzyskanej ze sprzedaży kwoty należy odjąć sumę przekazaną na rzecz budowy, wyposażenia i utrzymania placówki przez inne instytucje i osoby prywatne⁴⁰.

W liście do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary nuncjusz użył bardziej dosadnych sformułowań, nazywając likwidację kolegium „gwałtowną grabieżą”. Uważał za oczywiste, że nieruchomości w myśl starożytnej maksymy prawnej *spoliatus sit ante omnia restituendus* powinna zostać zwrócona prawowitemu właścicielowi. Nuncjusz widział nadzieję jedynie w interwencji cesarza Józefa II. Teatyni konsekwentnie odmawiali przeniesienia do Seminarium Generalnego i powstrzymali się od przyjęcia pensji, aby w ten sposób nie dawać pretekstu, że pogodzili się z likwidacją kolegium i dobrowolnie przyjmują związane

³⁸ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do arcybiskupów lwowskich obrządku łacińskiego, grekokatolickiego i ormiańskiego, dowództwa wojskowego i ektorów Seminarium Generalnego, Lwów 26 marca 1784, k. 72–73.

³⁹ HHStA, StK, PG, 3–3, Pismo abp. G. Garampiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Wiedeń 17 kwietnia 1784, k. 5.

⁴⁰ HHStA, StK, PG, 3–3, Kopia pisma Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej do abp. G. Garampiego, Wiedeń 12 maja 1784, k. 7.

z tym konsekwencje. Taka postawa, zdaniem nuncjusza, miała być wyrazem protestu i stanowić wyrzut sumienia dla pomysłodawców i realizatorów kasaty. Rossetti zachował trzeźwość umysłu i nie łudził się w sprawie odzyskania budynku, dlatego starał się znaleźć alternatywę. Uważał, że najbardziej korzystnym rozwiązaniem byłoby przeniesienie uczelni za granicę, do Kamieńca Podolskiego lub Żytomierza. Nuncjusz wyraził się bardzo pochlebnie o postawie o. Rossetiego, który z dużym zaangażowaniem bronił placówki i szukał nowych rozwiązań, aby mogła nadal funkcjonować⁴¹.

Wprawdzie nuncjusz w dalszym ciągu liczył na punkt zwrotny, jednak sekwencja wydarzeń tylko potwierdziła, że nadzieje, jakie wiązał z interwencją cesarską, były płonne. Świadczy o tym postępowanie z byłym prefektem o. Rossetim, który poprosił o możliwość tymczasowego pozostania w kolegium do czasu uzyskania instrukcji od Stolicy Apostolskiej. 13 kwietnia 1784 r. Urząd Powiatowy nakazał mu opuszczenie budynku w ciągu ośmiu dni⁴². Rossetti relacjonował, że egzekutorzy zachowywali się w sposób niegrzeczny i arogancki. Opuszczając kolegium, o. Rossetti zabrał jedynie własną odzież i najważniejsze dokumenty⁴³.

Teatynom zapewniono tymczasowe mieszkanie i utrzymanie w Seminarium Generalnym do czasu podjęcia przez nich decyzji o wyjeździe do Rzymu. Ojcowie odmówili i skorzystali z gościny arcybiskupa ormiańskiego Jakuba Waleriana Tumanowicza. Przejścia do Seminarium Generalnego odmówiło również trzech kleryków pochodzących spoza granic cesarstwa, który zamieszkałi razem z teatynami i czekali na dyspozycje od własnych ordynariuszów⁴⁴. Dwóch kleryków Rossetti umieścił tymczasowo w klasztorze reformatów i planował ich wysłać do Papieskiego Kolegium Wileńskiego⁴⁵. Pozostali klerycy udali się do domów z nadzieją, że wrócą do seminarium, jeśli zostanie ono ponownie otwarte. Gdyby okazało się to niemożliwe, wówczas o. Rossetti miał podjąć starania, aby mogli ukończyć studia w seminarium w Wilnie⁴⁶.

Dekretem Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej z 8 maja 1784 r. teatynom została przyznana z Funduszu Religijnego emerytura w wysokości 16 guldenów

⁴¹ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu abp. G. Garampiego do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, Wiedeń 19 kwietnia 1784, k. 109–110.

⁴² HHStA, StK, PG, 3–3, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego we Lwowie do o. Ignazio Rossetiego, Lwów 13 kwietnia 1784, k. 13.

⁴³ D. Blazejovskij, *Ukranian and Armenian...*, s. 242.

⁴⁴ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Pismo Urzędu Celnego do Gubernium Galicyjskiego, Lwów 2 kwietnia 1784, k. 79; CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Pismo Urzędu Powiatowego we Lwowie do Gubernium Galicyjskiego, Lwów 29 kwietnia 1784, k. 85–86.

⁴⁵ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu abp. G. Garampiego do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, Wiedeń 3 maja 1784, k. 113–114.

⁴⁶ D. Blazejovskij, *Ukranian and Armenian...*, s. 243.

tak długo, jak zostaną we Lwowie⁴⁷. Powinni jednak do 14 dni złożyć stosowne oświadczenie, czy pozostają w Galicji, czy też decydują się na wyjazd za granicę, a wówczas zostaną im przyznane środki na podróż⁴⁸. Teatyni odrzucili propozycję emerytury oraz zwrotu kosztów podróży⁴⁹. W trudnym położeniu materialnym wspierał ich nuncjusz Garampi oraz Kongregacja Rozkrzewiania Wiary⁵⁰. Na nic zdały się prośby nuncjusza, aby prefekt Rossetti i pozostali teatyni ponownie mogli zamieszkać w kolegium do czasu wyjaśnienia sprawy⁵¹.

Kongregacja Rozkrzewiania Wiary wciąż liczyła na rychłe zadośćuczynienie. Zmieniła nawet retorykę, wyrażając gotowość zamiany budynku kolegium na inny gmach⁵², co z uwagi na przeprowadzoną konfiskatę nie miało już praktycznie żadnego znaczenia. W końcu maja 1784 r. Kongregacja przekazała nuncjuszowi, że ojciec święty wyraził pełną aprobatę wobec podejmowanych przez niego działań, które uznał za przemyślane i roztropne⁵³. Stolica Apostolska oraz jej przedstawiciel w Wiedniu uznali, że priorytetem jest uzyskanie możliwości dalszego istnienia placówki bez względu na to, gdzie miałyby znaleźć swoją siedzibę. Gdyby odpowiedni budynek został przyznany, wówczas studia w kolegium mogłyby być kontynuowane dla studentów spoza cesarstwa, jak to było w ostatnim czasie⁵⁴. Gdyby się to nie powiodło, wówczas o. Rossetti powinien udać się na Podole i Wołyń, aby znaleźć odpowiednie miejsce na siedzibę kolegium w Królestwie Polskim⁵⁵. Tak też się stało. Pierwsze sondażowe rozmowy zaczęto prowadzić tuż po likwidacji kolegium, w maju 1784 r. Miesiąc później informacja dotarła do króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Inicjatywę poparł również rodzony brat monarchy biskup płocki prezes Komisji Eduka-

⁴⁷ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Pismo Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej do Gubernium Galicyjskiego, Wiedeń 8 maja 1784, k. 90.

⁴⁸ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Urzędu Powiatowego we Lwowie, Lwów 27 maja 1784, k. 87.

⁴⁹ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Starostwa Powiatowego we Lwowie, Lwów 28 czerwca 1784, k. 92.

⁵⁰ APF, Lettere, vol. 244, Kopia pisma Kongregacji Propagandy Wiary do abp. G. Garampiego, Rzym 29 maja 1784, k. 466.

⁵¹ HHStA, StK, PG, 3–3, Pismo abp. G. Garampiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Wiedeń 13 maja 1784, k. 8. HHStA, StK, PG, 3–3, Pismo tegoż do tejże, Wiedeń 9 czerwca 1784, k. 16.

⁵² APF, Lettere, vol. 244, Kopia pisma Kongregacji Propagandy Wiary do abp. G. Garampiego, Rzym 15 maja 1784, k. 411–412.

⁵³ APF, Lettere, vol. 244, Kopia pisma Kongregacji Propagandy Wiary do abp. G. Garampiego, Rzym 29 maja 1784, k. 465.

⁵⁴ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu abp. G. Garampiego do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, Wiedeń 29 maj 1784, k. 136.

⁵⁵ APF, Colleg. Leop., vol. 2, Kopia listu abp. G. Garampiego do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, Wiedeń 29 maj 1784, k. 138.

cji Narodowej Michał Jerzy Poniatowski, późniejszy prymas. Rossetti próbował znaleźć odpowiednie miejsce, brał pod uwagę Żytomierz, Łuck i Kamieniec Podolski. Stosunkowo szybko, bo 11 marca 1785 r., na siedzibę kolegium przeznaczono budynek byłego kolegium jezuitów w Kamieńcu Podolskim jako własność zakonu teatynów⁵⁶. Sposób przekazania darowizny wzbudził niepokój abp. Garampiego i Stolicy Apostolskiej, gdyż kolegium nie byłoby już, jak we Lwowie, własnością Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. Dzięki interwencji nuncjusza apostolskiego w Polsce abp. Ferdinando Maria Saluzzo dekret Komisji Edukacji Narodowej skorygowano, ale w taki sposób, że kolegium miało być zależne od wspomnianej komisji⁵⁷. Doszło jednak do porozumienia i latem 1787 r. o. Rossetti planował wyjechać do Kamieńca Podolskiego⁵⁸, aby rozpocząć działalność kolegium, lecz został ostrzeżony, że wkrótce wybuchnie wojna między Turcją a Rosją i na Podolu nie będzie bezpiecznie z uwagi na działania wojenne. W tej sytuacji Rossetti odroczył wyjazd. W 1789 r. sytuacja uległa poprawie, a Kongregacja Rozkrzewiania Wiary nalegała, aby Rossetti wraz z Bonaglią udali się do Kamieńca Podolskiego. Miało też do nich dołączyć wkrótce dwóch teatynów przysłanych z Rzymu. Nastąpiło jednak kolejne opóźnienie, tym razem z powodu choroby o. Rossettiego oraz braku funduszy. Ponadto pogarszająca się sytuacja polityczna w regionie spowodowała, że dawny gmach kolegium jezuickiego został zajęty przez wojska polskie. W 1793 r. nastąpił drugi rozbiór Polski, a Podole wraz z Kamieńcem Podolskim zostało wcielone do Rosji. Sytuacja ta ostatecznie położyła kres wszelkim nadziejom na reaktywację kolegium⁵⁹.

Z zachowanego materiału źródłowego wynika, że do czerwca 1784 r. ruchome wyposażenie kolegium wraz ze zbiorami bibliotecznymi zostało przetransportowane do Seminarium Generalnego. 25 czerwca tegoż roku Franz Milbacher dokonał oględzin budynku i jego stanu technicznego, po czym obiekt miał zostać przekazany do dyspozycji wojska. Trzykondygnacyjny gmach, kryty dachówką, nie został ukończony, dlatego otwartą przestrzeń na dziedziń-

⁵⁶ G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 231–232.

⁵⁷ Tamże, s. 233.

⁵⁸ Sadok Barącz podaje, że w 1785 r. dwóch teatynów Giovanni Giacomo Bonaglia i Giuseppe Redi udali się do Kamieńca Podolskiego, aby założyć tam kolegium papieskie. Być może wysłani zostali przez Rossettiego w celu przygotowania gruntu i załatwienia formalności. S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol 1869, s. 98.

⁵⁹ G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 234–235. Biorąc pod uwagę opisane powyżej okoliczności, wydaje się, że opinia Blazejovsky'ego na temat postępowania o. Rossettiego nie jest wyważona i sprawiedliwa. Twierdzi on bowiem, że mimo nacisków Kongregacji Rozkrzewiania Wiary nic nie zrobił w kwestii przeniesienia kolegium do Kamieńca Podolskiego z powodu podeszłego wieku i opieszałości. D. Blazejovskyj, *Ukrainian and Armenian...*, s. 244.

cu ogrodzono drewnianym płotem⁶⁰. W kolegium znajdowała się kaplica wraz z zakrystią, biblioteka, refektarz, skarbiec, apteka, sale wykładowe, cele dla zakonników i alumnów oraz pomieszczenia o charakterze gospodarczym. W opisie wskazano liczne mankamenty budynku, m.in. uszkodzenia framug okien, drzwi i zamków, brak okien, podłóg, nieczynne piece. Na dziedzińcu kolegium znajdowało się kilka budynków gospodarczych krytych gontem przeważnie w złym stanie technicznym: budynek browaru, magazyn, stajnia i wozownia⁶¹. Niemal niezwłocznie władze gubernialne przystąpiły do opracowania planu przebudowy budynku dawnego kolegium, dostosowując do potrzeb magazynu żywności dla armii austriackiej. Zaplanowano też zbudowanie mieszkania dla urzędników i wartowni⁶².

Chcąc ukazać skalę destrukcji spowodowaną likwidacją kolegium, wspomnieć należy o wyposażeniu, jakie było w nim przechowywane. Najcenniejsza z uwagi na charakter placówki była biblioteka licząca prawie 1200 pozycji z okresu od XV do XVIII stulecia w kilku językach⁶³. Ponadto paramenty i tkaniny liturgiczne, w tym kielichy, puszki na komunikanty, pacyfikały, ornaty, dalmatyki, stuły, manipularze, gremiały, antependia, baldachim itp.⁶⁴, dokumenty, artykuły spożywcze i medykamenty⁶⁵.

Tymczasem pertraktacje w imieniu Stolicy Apostolskiej prowadził nadal nuncjusz wiedeński. Interweniował bezpośrednio u księcia Kaunitza, tłumacząc motywy zachowania dotychczasowych zasad edukacji w kolegium. Twierdził, że absolwenci podejmują pracę misyjną, a zasady ich kształcenia nie mogą odbiegać od norm wspólnych dla wszystkich kolegiów papieskich. Prosił o możliwość kształcenia studentów obrządku ormiańskiego i grekokatolickiego jak dotychczas pod kierunkiem własnych profesorów w odrębnym zakładzie. Za-

⁶⁰ Po przejściu nieruchomości przez wojsko budynek rozbudowano, wprowadzając w XIX w. kolejne innowacje. J. Kowalczyk, dz. cyt., s. 56–57.

⁶¹ CDIAUL, f. 453, op. 1, spr. 1194, Beschreibung des Lemberger aufgehobenen Collegii Pontificii mit sämtlichen dazugehörigen Bestandteilen, und sonstigen Bestandteilen mit welchen es dem Löblichen Militari untern 14. Juni vermög Hoher Verordnung vomn 11. Juni 1784 ist übergeben worden, Lemberg, 25 Juni 1784, k. 4–12.

⁶² Lvivska Natsionalna Naukova Biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka (dalej: LNNBU), f. 26, op. 1, spr. 53, Materiały dotyczące budynku klasztoru teatynów we Lwowie 1785–1786 (tam dokumentacja planowanej modernizacji obiektu wraz z planem).

⁶³ U. Paszkiewicz, *Catalogus cathalogorum*, t. 1: *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony*, Warszawa 2015, s. 462.

⁶⁴ CDIAL, f. 453, op. 1, spr. 1194, Inventarium samtlichen bei den untern 5-ten April 1784 samt allerhöchsten Befehl aufgehobenen Lemberger Theatiner Collegium vorgefundenen Praetiosen und Ornaten dann Kirchen Gerätschaften, Lemberg 1784, k. 13–18.

⁶⁵ Regestrum medicamentor extraditorum pro RR. PP. [Reverendi Patres] Teatinis Collegii Pontificalis, Leopoldis 1784, k. 41–44.

proponował, że Stolica Apostolska może scedować gmach kolegium na rzecz władz cywilnych pod warunkiem, że zostanie przyznany inny budynek. Nuncjusz zaznaczył, że w przypadku braku aprobaty cesarza ta pożyteczna placówka będzie zmuszona przenieść się poza granice cesarstwa⁶⁶.

Na prośbę nuncjusza Zjednoczona Kancelaria Nadworna zgodziła się na ekspertyzę i wycenę gmachu dawnego kolegium przez komisję ekspertów budowlanych. Gubernator miał mianować kompetentną osobę, o. Rossetti powinien wskazać drugiego eksperta, by wspólnie mogli dokonać ekspertyzy i wyceny nieruchomości. Nuncjusz w dalszym ciągu bezskutecznie poprosił o przywrócenie do zarządzania skonfiskowanym majątkiem o. Rossettiego⁶⁷. Na podstawie kosztorysu sporządzonego przez rzeczoznawcę chciano dokonać rekompensaty pieniężnej za skonfiskowany budynek⁶⁸. Komisja wyceniła gmach kolegium na 45 000 florenów, lecz władze wiedeńskie chciały przekazać o. Rossettiemu zaledwie część tej kwoty, tj. 16 000. Duchowny odmówił; ponadto zażądał zwrotu skonfiskowanej biblioteki i mebli⁶⁹.

Nuncjusz w dalszym ciągu nalegał na władze wiedeńskie, chcąc doprowadzić do restytucji kolegium i należącego do niego mienia, wywołując zaniepokojenie urzędników. W korespondencji Gubernium Galicyjskiego z Zjednoczoną Kancelarią Nadworną po raz wtóry omawiano zasady finansowania kolegium, majątek w Dublinach, analizowano zgromadzoną uprzednio dokumentację. Gubernium twierdziło, że wobec braku jasnych dowodów na wkład finansowy Kongregacji Rozkrzewiania Wiary w powstanie kolegium roszczenia nuncjusza papieskiego uznać należy za bezpodstawne. Urzędnicy zastanawiali się, czy majątek ruchomy oraz zbiory biblioteczne powinny zostać zwrócone, gdyż z dokumentacji archiwalnej nie wynikało jasno, na czyj koszt zostały nabyte⁷⁰.

Kończący swoją misję dyplomatyczną w Austrii abp Garampi zwrócił się do kanclerza Kaunitza po raz kolejny, domagając się sprawiedliwości i zadośćuczynienia. Wreszcie osobiście odwołał się do cesarza, który oświadczył, że został wprowadzony w błąd przez swoich urzędników. Józef II myślał, że kole-

⁶⁶ HHStA, StK, PG, 3–3, Pismo abp. G. Garampiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Wiedeń 5 lipca 1784, k. 18–19; G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 229.

⁶⁷ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do o. I. Rossettiego, Lwów 7 października 1784, k. 101; CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Pismo Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej do Gubernium Galicyjskiego, Wiedeń 19 września 1784, k. 106.

⁶⁸ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Lwów 2 grudnia 1784, k. 109.

⁶⁹ G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 229.

⁷⁰ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Pismo Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej do Gubernium Galicyjskiego, Wiedeń 16 listopada 1784, k. 116; CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2149, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Lwów 2 grudnia 1784, k. 108–109.

gium jest własnością teatynów i dlatego zdecydował o kasacie⁷¹. Według relacji Garampiego cesarz, dostrzegłszy błąd, starał się zrekompensować straty poniesione przez Stolicę Apostolską. Czy była to kolejny element taktyki, jaką cesarz prowadził z Nuncjaturą Apostolską, czy była w nim wola zadośćuczynienia, trudno jednoznacznie orzec, gdyż wbrew temu, co deklarował Józef II, wkrótce gmach kolegium wraz z ruchomym wyposażeniem wystawił na licytację⁷².

Dalsze pertraktacje w imieniu Stolicy Apostolskiej prowadził nowy nuncjusz abp Giovanni Battista Caprara Montecuccoli, który chciał odzyskać przynajmniej ruchome wyposażenie, w tym bibliotekę. Nuncjusz został upoważniony przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary do odebrania uzyskanej z aukcji sumy i przekazania jej do Rzymu bądź zdeponowania w banku jako fundusz na otwarcie kolegium w Polsce. Nieoczekiwana zmiana decyzji cesarza nastąpiła w listopadzie 1786 r., a budynek dawnego kolegium miał zostać przekazany do dyspozycji Stolicy Apostolskiej. Po niespełna trzech latach zwlekania Zjednoczona Kancelaria Nadworna 25 maja 1789 r. zwróciła nieruchomości, ale w fatalnym stanie technicznym. Ostatecznie budynek został wynajęty na szpital dla inwalidów wojennych za koszt 140 guldenów miesięcznie. Kwestii własności ostatecznie nie rozstrzygnięto⁷³.

Tymczasem sprawa rewindykacji wyposażenia dawnego kolegium ciągnęła się przez kolejne lata. Nuncjusz Apostolski podejmował dalsze starania mające na celu uzyskania rekompensaty za utracone mienie. W sierpniu 1790 r. Gubernium Galicyjskie próbowało ponownie rozstrzygnąć sprawę. Nuncjusz oczekiwał zwrotu wyposażenia kaplicy i kosztowności, a także zbiorów bibliotecznych, win i innych przedmiotów skonfiskowanych w 1784 r. Sprawa była o tyle skomplikowana, że jak przyznało samo Gubernium, niektóre rzeczy zostały sprzedane, inne zaś porozdawane „tu i ówdzie”, dlatego zaproponowało powołanie komisji z udziałem urzędników i arcybiskupa ormiańskiego, która byłaby w stanie realnie ocenić, co można zwrócić w naturze, a za co należy wypłacić rekompensatę pieniężną⁷⁴. Wieloletnie starania przyniosły jednak pewne rezultaty, choć nie udało się ustalić, co dokładnie zwrócono i w jakim stopniu zadośćuczynienie za poniesione straty zostało wykonane. Wiadomo, że oddano bibliotekę, którą spakował i polecił wywieźć do Kamieńca Podolskiego

⁷¹ Argumentacja cesarza, że rzekomo nie wiedział, że właścicielem kolegium jest Kongregacja Rozkrzewiania Wiary w Rzymie, jest trudna do utrzymania z uwagi na fakt, że wszystkie okoliczności i szczegóły przedstawił mu prefekt Rossetti podczas wizyty Józefa II w kolegium. Ponadto nuncjusz apostolski rozmawiał osobiście z cesarzem na ten temat i nie omieszkał przedstawić wszystkich okoliczności.

⁷² G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 230.

⁷³ Tamże, s. 230–231.

⁷⁴ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2152, Kopia pisma Gubernium Galicyjskiego do Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, Lwów 28 sierpnia 1790, k. 37–38.

o. Rossetti z myślą o reaktywowaniu tam kolegium. Po drugim rozbiórce Polski w 1793 r. i wcieleniu Kamieńca do Rosji mimo podjętych prób nie udało się jej odzyskać i przeszła pod zarząd instytucji oświatowych w Rosji⁷⁵. Z dokumentacji Gubernium Galicyjskiego wynika, że niektóre przedmioty zostały zwrócone, za niektóre Starostwo Powiatowe wypłaciło rekompensatę. Przykładowo zegar ścienny pochodzący z kolegium, przekazany rektorowi Seminarium Generalnego obrządku łacińskiego, został mu później odebrany za cenę 51 guldenów⁷⁶.

Administratorem majątku dawnego kolegium z ramienia Kongregacji Rozkrzewiania Wiary był arcybiskup ormiański Tumanowicz, a po jego śmierci w 1799 r. został nim wikariusz kapitulny ks. Jan Jakub Szymonowicz, późniejszy arcybiskup ormiański. Zjednoczona Kancelaria Nadworna i Gubernium Galicyjskie wykorzystało trudną sytuację Stolicy Apostolskiej – najazd Napoleona na Państwo Kościelne i aresztowanie papieża Piusa VI. Działalność Kongregacji Rozkrzewiania Wiary została wówczas zawieszona; ponadto w myśl podnoszonej już wielokrotnie narracji urzędników, skoro kandydaci do stanu duchownego w obrządku ormiańskim i greckokatolickim mieli zapewnioną formację w Seminarium Generalnym we Lwowie, to sprawę należy uznać za zakończoną⁷⁷. Sprawa ciągnęła się przez dziesięciolecia. W 1814 r. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary sprzedała za 40 000 florenów wiedeńskich, czyli za 16 000 florenów srebrnych, budynek kolegium władzom w Wiedniu, a uzyskane środki miały być przeznaczone na kształcenie ruskich i ormiańskich misjonarzy. Pieniądze nie zostały jednak wypłacone⁷⁸.

W 1796 r. władze państwowe dokonały restytucji majątku w Dublanach⁷⁹. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary wkrótce przekazała administrowanie folwarku ormiańskim zakonnikom mechitarystom z Wiednia w zamian za kształcenie kleryków obrządku ormiańskiego⁸⁰. Na tym tle doszło do konfliktu między arcybiskupem ormiańskim Szymonowiczem i Gubernium Galicyjskim a opatem mechitarystów wiedeńskich, gdyż klerycy z archidiecezji lwowskiej obrządku ormiańskiego kształcili się w Seminarium Generalnym we Lwowie, dlatego uważano, że fundusze powinny zostać przekazane na ten cel, a nie na

⁷⁵ O staraniach mających na celu uratowanie biblioteki w Petersburgu zob. G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 267. Według informacji Blazejovskyejo biblioteka na polecenie władz rosyjskich została przewieziona do Akademii Wileńskiej. Czesław Lechicki twierdził, że trafiła w ręce Tadeusza Czackiego. D. Blazejovskij, *Ukranian and Armenian...*, s. 244.

⁷⁶ CDIAUL, f. 146, op. 84, spr. 2153, Pismo Starostwa Powiatowego we Lwowie do Gubernium Galicyjskiego, Lwów 14 października 1793, k. 50–51.

⁷⁷ G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 266.

⁷⁸ Pieniądze te wypłacono dopiero w 1843 r. D. Blazejovskij, *Ukranian and Armenian...*, s. 245.

⁷⁹ Tamże, s. 244.

⁸⁰ G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 268.

rzecz zakonników z Wiednia, którzy *de facto* nie kształcili duchowieństwa ormiańskiego z Galicji⁸¹. Dwie dekady trwał spór o to, kto faktycznie powinien zarządzać majątkiem w Dublinach, czerpać z niego zyski i na jaki cel winny być przeznaczone. Opat generalny mechtarystów wiedeńskich Adeodatus Babikian, a następnie jego następca, niezwykle dynamiczny Aristaces Azarian lobbowali za przyznaniem prawa Kongregacji Mechtarystów. Zjednoczona Kancelaria Nadworna oponowała, tłumacząc, że zgodnie z porozumieniem zawartym z Kongregacją Rozkrzewiania Wiary zyski z dawnego kolegium miały być przekazane na rzecz alumnów ormiańskich i ruskich studiujących w Seminarium Generalnym. Wówczas Nuncjusz Apostolski w Wiedniu abp Paolo Leardi w 1821 r. wrócił do pierwotnej koncepcji i zaproponował, aby fundusze przeznaczyć na rzecz kleryków wspomnianych obrządków pochodzących z różnych prowincji cesarstwa, a nie wyłącznie z Galicji. Administracja majątkiem Dublany została przekazana w 1822 r. decyzją Piusa VII ojcom mechtarystom⁸². Zjednoczona Kancelaria Nadworna najwyraźniej zwlekała z wykonaniem porozumienia zawartego ze Stolicą Apostolską, o czym świadczy pismo opata generalnego mechtarystów Aristaces Azaria z 1829 r. do cesarza:

Um nun diese Stiftung ihrer ursprünglichen Bestimmung zuzuführen, so geruhen Seine Heiligkeit Pius VII. durch ausgefertigtes Schreiben vom Jahr 1822 dato 28. September die Nutznießung dieser gesamten Stiftung der gehorsamsten Mechtaristen-Congregation in Wien zu überlassen, weil diese letztere ganz der ursprünglichen Bestimmung gemäß, die Zöglinge zum Missionsdienst der entferntesten Länder bildet; und daher sich dieselbe auch erlaubt, benanntes Schreiben hier mit der gehorsamsten Bitte anzuschließen. Euer Majestät wollen baldigst geruhen, diesem das Interesse der christlichen Mission so nahe gehenden Gegenstand zu erledigen, indem gerade jetzt der betrübteste Zeitpunkt für diese christliche Glaubensanstalt vorhanden ist, und Allerhöchst-Deroselben väterliches Herz und christliche Gesinnung gewiss auch dieses Flehen als notgedrungen erkennen werden⁸³.

Ostatecznie w 1842 r. po zakończeniu trwającego prawie sześć dekad sporu Stolicy Apostolskiej z cesarzem fundusze pochodzące z kolegium oraz majątek w Dublinach zostały sprzedane, a uzyskane środki Stolica Apostolska przeznaczyła na rzecz kształcenia alumnów ruskich⁸⁴.

⁸¹ Tamże, s. 280. O nauczaniu misjonarzy przez mechtarystów w omawianym okresie zob. M.K. Arat, *Die Wiener Mechtaristen. Armenische Mönche in der Diaspora*, Wien-Köln 1990, s. 43–44.

⁸² G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 280–281.

⁸³ CDIAUL, f. 146, op. 50, spr. 1576, Pismo opata Aristacesa Azariana do cesarza Franciszka II Habsburga, Wiedeń 18 lutego 1829, k. 97.

⁸⁴ G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 282. Dzięki tym funduszom w 1845 r. sześciu kleryków obrządku greckokatolickiego (3 z diecezji lwowskiej, 3 z przemyskiej) rozpoczęło studia w Rzymie. D. Blazejovskij, *Ukranian and Armenian...*, s. 245.

Podsumowując dotychczasowe rozważania nad dziejami Papieskiego Kolegium Ormiańsko-Ruskiego w schyłkowym okresie jego istnienia, należy podkreślić, że działania podjęte przez Józefa II i jego urzędników od początku wzbudzały kontrowersje. Uczelnia podlegała bezpośrednio Kongregacji Rozkrzewiania Wiary i była przez nią finansowana. Warto nadmienić, że poprzedniczka Józefa II Maria Teresa deklarowała wobec Stolicy Apostolskiej strzec kolegium jak żrenicy oka. Zniesienie kolegium wpisuje się w szerszy kontekst dziejów Kościoła katolickiego w Galicji w okresie józefinizmu. W ramach wdrażanych wówczas reform na polecenie władz wiedeńskich przeprowadzano kasaty klasztorów i tworzono seminaria duchowne podległe władzom państwowym. Prefekt Rossetti oraz nuncjusz apostolski Garampi podjęli szereg działań dyplomatycznych mających na celu umożliwienie dalszego funkcjonowania kolegium, a gdy to okazało się niemożliwe, to przeniesienia go do Polski. Napięta sytuacja geopolityczna na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej przeszkodziła w realizacji tych planów. W związku z tym we wrześniu 1792 r. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary poleciła teatynom powrót do Rzymu; o. Rossetti pozostał we Lwowie, gdzie zmarł w 1795 r.⁸⁵ Jak pisze Czesław Lechicki:

W ten sposób po 120 latach istnienia, tak zasłużona dla unii ormiańskiej i pożyteczna placówka teatyńska na kresach południowo-wschodnich, zwiniętą została na zawsze. Znaczenie jej w dziejach Kościoła ormiańsko-unickiego jest bardzo doniosłe. Gdyby nie ofiarna praca ideowa, wytrwałość i pełne samozaparcia wysiłki jej pierwszych twórców i kierowników, na pewno nie zapuściłaby unia głębszych korzeni w społeczeństwie ormiańskim. Jakkolwiek teatyni działający we Lwowie byli prawie bez wyjątku Włochami, niemniej umieli żyć się doskonale z Ormianami i nie tylko ich nie próbowali wynaradawiać, ale przeciwnie, pielęgnowali wśród nich ducha narodowego, choćby przez naukę języka ojczystego⁸⁶.

Likwidacja Papieskiego Kolegium Ormiańsko-Ruskiego przyniosła dotkliwe skutki zarówno w wymiarze duchowym i moralnym, jak i materialnym. Klerycy obrządku ormiańskiego stracili możliwość kształcenia i formacji we własnym zakładzie naukowym. Wprawdzie mogli studiować na Uniwersytecie Rozkrzewiania Wiary w Rzymie, gdzie dla Ormian przewidziano kilka miejsc, jednak w praktyce było to przedsięwzięcie trudne do realizacji i nie zaspokajało potrzeb kadrowych duchowieństwa w lokalnym Kościele lwowskim. Bardziej prawdopodobna do zrealizowania była koncepcja studiów alumnów w klasztorze mechitarystów w Wiedniu. Byłoby to rozwiązanie nader korzystne, przede wszystkim ze względu na możliwość wyuczenia się języka ormiańskiego i liturgii pod okiem mnichów ormiańskich, a także z powodu stosunkowo nie-

⁸⁵ *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusiae spectantia*, vol. 5: 1769–1862, collegit et adnotationibus illustravit Athanasius G. Welykyj, Romae 1955, s. 186. G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia...*, s. 235.

⁸⁶ C. Lechicki, *Kościół ormiański w Polsce (zarys historyczny)*, Lwów 1928, s. 111.



**Ryc. 1. Karol Auer, Koszary we Lwowie
(dawne Papieskie Kolegium Ormiańsko-Ruskie), około 1837 r. (Polona)**



**Ryc. 2. Koszary we Lwowie (dziedziniec dawnego Papieskiego Kolegium
Ormiańsko-Ruskiego), fot. XIX/XX w. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)**

wielkiej odległości Wiednia od Lwowa. Ostatecznie zwyciężyło rozwiązanie najbardziej pragmatyczne, czyli wspólna nauka i formacja kleryków obrządku ormiańskiego wraz z klerykami obrządku łacińskiego (a nie jak dotychczas ruskiego) w Seminarium Generalnym we Lwowie. Instytucja ta nie dawała jednak możliwości nauki języka i liturgii ormiańskiej, co było kluczowe w procesie przygotowania alumnów do przyjęcia święceń kapłańskich i przyszłej pracy duszpasterskiej. Wiedzę i praktyczne umiejętności z powyższych dziedzin przekazywali alumnom kapłani z katedry ormiańskiej, ale na regularną naukę poza nielicznymi wyjątkami nie było możliwości. Klerycy obrządku greckokatolickiego uczęszczali do Seminarium Generalnego, utworzonego specjalnie dla Rusinów. Ponadto korzystali z możliwości wyjazdu na studia do Rzymu.

Niemniej ważny okazał się czynnik materialny. Gmach i majątek ruchomy dobrze prosperującej uczelni został skonfiskowany i rozproszony. Jedynie dzięki asertywnej postawie prefekta i Nuncjatury Apostolskiej w Wiedniu i podejmowanych przez nich wysiłków w sprawie rewindykacji gmachu kolegium, majątku ruchomego oraz gruntów i folwarku w Dublanach udało się je częściowo odzyskać. Trwające przez kilka dziesięcioleci pertraktacje i zabiegi dyplomatyczne pozwoliły na uzyskanie pewnej rekompensaty, ale ani zadośćuczynienie materialne nie zostało dopełnione, ani tym bardziej krzywdy i straty moralne. Część mienia została utracona bezpowrotnie; nie wiemy, co stało się z wyposażeniem kolegium i znajdującej się w nim kaplicy. Zagadnienia te wymagają dalszych badań, zwłaszcza prześledzenia losów zbiorów bibliotecznych z uwagi na ich wyjątkowy charakter.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archivio della Sacra Congregazione di Propaganda Fide (Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary w Rzymie)

Scritture riferite nei Congressi. Collegio Armeno e Ruteno di Leopoli, vol. 2

Lettere della Sacra Congregazione di Propaganda Fide, vol. 244

Centralnyj Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lvovi (Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie)

fond 146, opis 84, Namiestnictwo Galicyjskie we Lwowie

sprawa 2149, Dokumentacja w sprawie likwidacji rzymskokatolickiego klasztoru teatynów we Lwowie, t. 1

sprawa 2152, Dokumentacja w sprawie likwidacji rzymskokatolickiego klasztoru teatynów we Lwowie, t. 4

sprawa 2153, Dokumentacja w sprawie likwidacji rzymskokatolickiego klasztoru teatynów we Lwowie, t. 5

fond 146, opis 50, Namiestnictwo Galicyjskie we Lwowie

sprawa 1576, Materiały na temat stanu majątkowego zakładu naukowego (Collegium Pontificium) przy byłym klasztorze teatynów we Lwowie, t. 1

fond 453, opis 1, Zbiór akt dotyczących sprzedaży posiadłości królewskich i kościelnych
sprawa 1194, Dokumenty w sprawie konfiskaty majątku klasztoru teatynów we Lwowie

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Archiwum Domu, Dworu i Państwa w Wiedniu)

Staatskanzlei, Provinzen Galizien, 3–3, Korrespondenz der Staatskanzlei mit dem päpstlichen Nuntius und der vereinigten Hofkanzlei betreffend die Verwendung des aus dem Verkaufe des Theatiner Klostergebäudes zu Lemberg gelösten Kulturschillings, 1783–1829

Lvivska Natsionalna Naukova Biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka

fond 26, opis 1, Urząd Konserwatorski Województwa Lwowskiego

sprawa 53, Materiały dotyczące budynku klasztoru teatynów we Lwowie 1785–1786

Źródła drukowane

Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia, Vol. 5: 1769–1862, collegit et adnotationibus illustravit Athanasius G. Welykyj, Romae 1955.

Opracowania

Arat M.K., *Die Wiener Mechitharisten. Armenische Mönche in der Diaspora*, Wien–Köln 1990.

Barącz S., *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol 1869.

Błazejovskij D., *I Teatini e i Pontifici Collegi Armeno e Ucraino di Leopoli (1665–1784)*, „Regnum Dei. Collectanea Theatina a Clericus Regularibus edita”, Romae 1979, s. 205–248.

Błazejovskij D., *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665–1784)*, Roma 1975.

Chotkowski W., *Dzieje klasztorów i monasterów galicyjskich w czasach rozbiorowych*, cz. 1: *Zakony doszczętnie zniesione* [w:] W. Chotkowski, *Kasaty klasztorów w Galicji. Wybór prac*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Kraków 2019, s. 231–248.

Iwaszczonek A., *La presenza Teatina tra gli Armeni*, „Regnum Dei. Collectanea Theatina a Clericus Regularibus edita”, Romae 2019, s. 11–30.

Kowalczyk J., *Gmach kolegium Teatynów we Lwowie i jego twórcy – Salvi i Chiaveri* [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 5, red. A. Betlej, P. Krasny, Kraków 2003, s. 53–64.

Lechicki C., *Kościół ormiański w Polsce (zarys historyczny)*, Lwów 1928.

Mas B., *I Teatini e l'unione degli Armeni di Leopoli con la Santa Sede*, „Regnum Dei. Collectanea Theatina a Clericus Regularibus edita”, Romae 1951, s. 154–163.

Mieszek M., *Kilka uwag o intermediach z lwowskiego kolegium księży teatynów*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 2007, nr 9, s. 53–61.

Miławicki M., *Źródła do dziejów Kościoła ormiańskokatolickiego w Galicji w zbiorach wiedeńskich*, „Lehahayer. Czasopismo Poświęcone Dziejom Ormian Polskich” 2019, t. 6, s. 125–147.

Paszkiwicz U., *Catalogus catalogorum*, t. 1: *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony*, Warszawa 2015.

Petrowicz G., *L'Unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686)*, Roma 1950.

Petrowicz G., *La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi (1686–1954)*, Roma 1988.

Scarabelli G., *I Teatini a Leopoli*, „Regnum Dei. Collectanea Theatina a Clericus Regularibus edita”, Romae 2003, s. 211–223.

Tryjarski E., *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich*, cz. 2: *O nauce języków obcych w Kolegium teatynskim we Lwowie*, „Rocznik Orientalistyczny” 1960, t. 23, s. 30–55.

Tryjarski E., *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich*, cz. 3: *Katalogi alumnów Kolegium teatyńskiego we Lwowie*, „Rocznik Orientalistyczny” 1960, t. 24, s. 43–87.

The Dissolution of the Pontifical Armenian-Ruthenian College in Lviv in 1784 by the Austrian Authorities: Origins, Process, Consequences

Summary

The article presents the final years of the functioning of the Armenian-Ruthenian College in Lviv during the period of Austrian occupation. By the decision of Emperor Joseph II of Habsburg on April 5, 1784, the institution was dissolved, and the lecturers and students were evicted. The analysis of source material stored in the archives in Rome, Vienna, and Lviv enabled the presentation of the behind-the-scenes negotiations between church authorities (the Apostolic Nunciature in Vienna and the Congregation for the Propagation of the Faith) and the imperial chancery aimed at obtaining compensation for the lost property and efforts to reactivate the college outside the borders of the Austrian Empire.

Keywords: Pontifical Armenian-Ruthenian College, Armenians, Ruthenians, Theatines, Congregation for the Propagation of the Faith